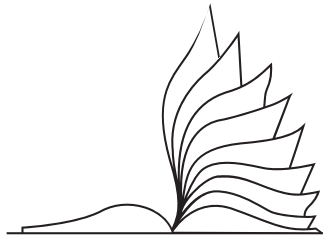

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ
НАЦЫЯНАЛЬнай
БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Скарбы беларускага пісьменства

Алесь СУША,
кандыдат культуралогіі,
намеснік генеральнага дырэктара Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў КАНТЭКСЦЕ КНІЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

У наш час адбываецца выключна важная падзея ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі – канстытуцыйная рэформа, якая вызначыць перспектывы далейшага развіцця беларускай дзяржавы. Гэта дае падставы і нават патрабуе ад нас звярнуць увагу на першыя этапы канстытуцыйнага будаўніцтва ў гісторыі нашага народа і пераасэнсаваць адзін з найважнейшых помнікаў прававой і кніжнай культуры Беларусі – Статут Вялікага Княства Літоўскага, які нярэдка называюць правобразам айчынай Канстытуцыі, протаканстытуцыяй, а часам – нават першай Канстытуцыяй.

Гэта адно з найлепш даследаваных айчынных выданняў XVI ст., якому прысвечаны тысячы публікацый сусветных даследчыкаў. Добра дапаўняюць адны адных грунтоўныя працы беларускіх навукоўцаў (Я. Юхо, Т. Доўнар, Г. Галенчанка, А. Радаман, У. Падалінскі, Л. Голубева, Г. Праневіч, В. Галубовіч і інш.) і замежных аўтараў (С. Лазутка, У. Мякішаў, Ю. Бардах, С. Вансевічус і інш.). Яны здолелі зрабіць прынцыпова новы крок у кірунку вывучэння Статута ВКЛ, якое распачалося больш за стагоддзе таму ў працах ранейшых аўтараў (І. Лапо, Ф. Леантовіч, І. Маліноўскі, С. Пташыцкі і інш.).

Аднак звычайна Статут фігуруе толькі ў асобных аспектах і кантэкстах – як прававы акт, як гістарычная крыніца, як помнік палітычнай культуры, як сведчанне ўзроўню развіцця беларускай мовы ў тагачасным грамадстве, нават як твор графічнага мастацтва, але яго комплексная ацэнка як кніжнага помніка дагэтуль не зроблена.

Да таго ж у пераважнай большасці выпадкаў Статут ВКЛ успрымаецца як нешта статычнае, узніклае ў 1588 г. на старабеларускай мове і выдадзенае віленскай друкарняй братаў Мамонічаў пры падтрымцы канцлера Льва Сапегі. Пры гэтым звычайна не бярэцца ў разлік доўгая гісторыя бытавання Статута, яго афіцыйнага выкарыстання на працягу двух з паловай стагоддзяў, шматлікіх перакладаў, перавыданняў, дапрацовак і дапаўненняў.

Сёння ў масавую свядомасць праз публікацыі навукоўцаў [1] прыходзіць асэнсаванне таго факта, што дзякуючы з'яўленню Статута ВКЛ нашы продкі былі аднымі з першых у свеце, хто займеў канстытуцыйнае заканадаўства. Статут ВКЛ, складзены па-беларуску і зацверджаны ў 1588 г., меў многія рысы сапраўднай Канстытуцыі і пры гэтым уяўляў з сябе кадыфікаваны звод асноўных законаў краіны. Таму надвычай важнае асэнсаванне Статута ВКЛ як доўгатрывалай і зменлівай з'явы ў кантэксце яго пашырэння праз шматлікія выданні і рукапісы, а таксама пераклады на іншыя мовы.

Як вядома, Статут ВКЛ неаднаразова выдаваўся. Прывілей на яго друк атрымаў асабіста Л. Сапега, які меў права выдаць яго ў любым месцы, але спыніў выбар на віленскай друкарні Мамонічаў (з гэтага часу ў выданнях Мамонічаў ён пачаў называцца “звирхним паном друкарни” [2, с. 190]). Менавіта тут у 1588 г., каля 1592–1593 гг. і каля 1600 г. выйшлі першыя тры выданні Статута на старабеларускай мове. Прычым усе тры пад аднымі выходнымі звесткамі – 1588 г., – што таксама мае пэўнае значэнне для даследчыкаў кніжнай культуры Беларусі.

Першае выданне мела заглавак “*Статут Великого Князтва Литовского // от наясне/й/шого г/о/с/по/д/а/ра короля его м/и/л/о/сти // Жикимонъта третего на коронации // в Кракове выданный року // 1588. // Друковано в великом месте Виленском, // в друкарни дому Мамоничов. // 3 ласки и привилья короля его м/и/л/о/сти. //*”. На вялікі жаль, не захавалася ні аднаго поўнага асобніка першага выдання: усе з захаваных – дэфектныя [3, с. 510]. У поўнай кнізе павінна быць каля 317 аркушаў (40 нумараваных аркушаў і 554 нумараваныя старонкі), з улікам памылак у пагінацыі (адсутнічаюць старонкі 42, 460–479, двойчы пранумараваны старонкі 271, 279, 498) – 308 аркушаў. Некаторыя асобнікі першага выдання ўключаюць 2 старонкі памылак друку – “*Омылки, которыи трафилися в друку. Так собе читай и розумей*” [4, с. 105]. Фармат аркушаў – 2° з наборам 225 x 140 мм. У кнізе ёсць кустоды, літарныя сігнатуры. Ужо ў гэтым першым выданні для лепшага візуальнага ўспрымання друк ажыццяўляўся ў дзве фарбы – чорную і чырвоную.

Наклад быў хутка вычарпаны і Л. Сапега прыняў рашэнне рыхтаваць перавыданне. У 1592 г. Л. Сапега ўжо пісаў да князя Радзівіла: “Мы неяк складаем выпраўленне Статута, шмат цяжкасцей даволі ўпартых, некалькі неразумных, усе пагадзіліся ў адным, каб апаніраваць нават самаму лепшаму. Часам самі не ведаюць, чаго хочучь...” [5, с. 16]. З гэтых слоў становіцца

відавочным, што праца над Статутам працягвалася (прычым калегіяльна) пасля першага выдання, а яго тэкст рэдагаваўся.

Другое і трэцяе выданні маюць нязначныя адрозненні ад першага ў афармленні тытульнага аркуша (напрыклад, у другім выданні герб ВКЛ змешчаны пад каронай, а не пад пёрамі, дададзена цытата з Бібліі, ёсць памылка ў прозвішчы выдаўцоў), а таксама ў наборы тэксту. У цэлым жа выданні падобныя да першага: тытульны аркуш, дадаткі, рээстр або змест, асноўны тэкст [6, с. 65–66, 69, 72]. На тытульным аркушы кожнага з іх указаная дата “1588”, у сувязі з чым нярэдка ўзнікае блытаніна паміж асобнымі выданнямі, адрозніць якія між сабой даследчыкі нярэдка не могуць.

Першыя выданні Статута ВКЛ на польскай мове ўбачылі свет у друкарні Лявона Мамоніча ў 1614 г., 1619 г. і каля 1623 г., прычым у апошнім выданні захаваны выхадныя звесткі папярэдняга (з датай “1619”). У выданнях Статута на польскай мове былі новыя тытульныя аркушы, прысвячэнні, алфавітныя рээстры, складзеныя С. Галянскім. Паводле тлумачэнняў перастваральніка, далучаных да выдання, пераклад быў зроблены са старабеларускай мовы даслоўна, каб забяспечыць дакладнасць, а не прыгажосць слова.

Выданне 1614 г. было толькі перакладам і не ўтрымлівала каментарыяў (Статут, 1614). Перавыданне 1619 г. ужо мела не толькі пераклад, але і сур’ёзную юрыдычную дапрацоўку. Яна датычылася не нормаў Статута, а каментарыяў, змешчаных да большасці артыкулаў. Для параўнання ў заўвагах пазначаліся спасылкі на заканадаўчыя акты Польшчы паводле Статута Гербурта (Вісліцкі статут, пастановы Уладзіслава Ягайлы 1423 г., звычай Кракаўскай зямлі 1505 г. і інш.), а таксама пастановы соймавых канстытуцый [7, с. 45]. Аднак адсылак да іншых артыкулаў самога Статута кніга не ўтрымлівала. У гэтых выданні ўнесены таксама пранумараваныя параграфы, што рабіла больш зручным практычнае карыстанне Статутам. Праца (як і складанне супастаўленняў) зроблена знаўцам права Б. Гаўлавіцкім.

Наступнае польскамоўнае выданне было падрыхтавана паводле рашэння Сойма і каралеўскага прывілею ўжо пасля смерці Л. Сапегі. Яно выйшла ў варшаўскай каралеўскай друкарні П. Элерта ў 1648 г. (з прысвячэннем каралю Уладзіславу IV). З-за высокага зацвярджэння яго часам называюць першым афіцыйным выданнем Статута на польскай мове [5, с. 20]. Яно дапрацавана і змештава: паводле даручэння караля ў яго склад былі ўключаны соймавыя канстытуцыі да 1647 г. уключна.

Надалей Статут друкаваўся ў Віленскай акадэмічнай друкарні (1693, 1744, 1780 з датай “1744”, 1786), акадэмічнай друкарні ў Познані (1698, 1786) і друкарні А. Марціноўскага ў Вільні (1819). Выданні збольшага захавалі структуру Статута 1619 г. і яго каментары. Унутраныя спасылкі на іншыя артыкулы з’явіліся толькі ў выданні 1648 г. і захаваліся ў наступных перавыданнях [7, с. 46]. Гэта рабіла працу праўнікаў больш зручнай.

Надзвычай каштоўны таксама і падрыхтаваны ў дзвюх частках варыянт выдання Статута ВКЛ, зроблены ў Санкт-Пецярбургу паралельна на польскай і рускай мовах у 1811 г. Што характэрна, пераклад на рускую мову рабіўся не са старабеларускіх выданняў канца XVI ст., а з пазнейшых, крыху змененых польскамоўных выданняў віленскай акадэмічнай друкарні XVIII ст. Гэта ў некаторай ступені можа выглядаць дзіўным. Аднак трэба прызнаць, што менавіта польскамоўная версія Статута стала найбольш пазнавальнай і найшырэй карыстанай на беларускіх землях у папярэднія стагоддзі. Да таго ж яна мела важныя змястоўныя змены, якія былі прынцыповымі пры выкарыстанні Статута.

На працягу перыяду афіцыйнага дзеяння Статута ВКЛ яго выданні актыўна выкарыстоўваліся. Як звод законаў Статут дзейнічаў на тэрыторыі Беларусі і некаторых сумежных краёў не толькі ў перыяд існавання ВКЛ, але і пасля далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі і захоўваў правамоцнасць у Віцебскай і Магілёўскай губернях да 1831 г., а ў Віленскай, Мінскай і Гродзенскай – да 1840 г.

Вялікую каштоўнасць маюць таксама выданні Статута ВКЛ, якія ўбачылі свет ужо пасля спынення яго дзеяння. Напрыклад, рэдкае і важнае апублікаванае ў Маскве на мове арыгінала – старабеларускай – выданне Імператарскага маскоўскага таварыства гісторыі і старажытнасцей расійскіх 1854 г. У далейшым узнікала нямала новых публікацый, але ўсе яны ўжо таксама разглядалі Статут ВКЛ як гістарычную крыніцу, бо як правы акт ён дзейне скончыў.

У наш час выйшла нямала новых выданняў Статута. Сярод іх абавязкова трэба адзначыць публікацыю выдавецтва “Беларуская Энцыклапедыя” 1989 г., прысвечаную 400-годдзю Статута ВКЛ 1588 г. [8]. Выданне стала першай спробай рэпрэзентацыі ўзнаўлення поўнага тэксту Статута. Яно ўключае нарыс “Сацыяльна-гістарычныя ўмовы ўзнікнення Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 года”, моцна зменшаныя выявы арыгінальных старонак кнігі, транслітарацыю арыгінальнага тэксту і яго пераклад на рускую мову, а таксама энцыклапедычны даведнік з 820 артыкулаў, паартыкульны камен-

тарый, тэрміналагічны і імяны паказальнікі. Сярод іншага там былі змешчаны артыкулы пра крыніцы Статута і іншыя прававыя акты і дакументы XV–XVI стст., пра гісторыю падрыхтоўкі і выдання Статута, яго паліграфічныя і мастацкія асаблівасці. Шэраг артыкулаў прысвечаны выкарыстанню, збераганню і гісторыі даследавання Статута.

Займаючыся вывучэннем перавыданняў Статута, важна звярнуць увагу і на яго вытокі, перадумовы і кантэкст узнікнення, зрабіць параўнальны аналіз (не толькі ў прававым, але і ў кнігазнаўчым зрэзе) папярэдніх і наступных рэдакцый і выданняў Статутаў, канстытуцый і іншых прававых зводаў. Як вядома, Статут ВКЛ 1588 г. нярэдка называюць Трэцім Статутам, паколькі ён меў папярэднікаў – Статут 1529 г. (Першы Статут) і Статут 1566 г. (Другі Статут). Абодва яны не былі апублікаваны і выкарыстоўваліся ў рукапісным выглядзе.

Статут ВКЛ 1529 г. склала камісія на чале з канцлерам ВКЛ Альбрэхтам Гаштольдам (некаторыя даследчыкі мяркуюць, што ў складанні і рэдагаванні мог удзельнічаць Францішак Скарына) на аснове кадыфікацыі і сістэматызацыі норм мясцовага звычайнага права, пастаноў судовых і дзяржаўных устаноў, Судзебніка 1468 г. (“Судзебніка Казіміра”), розных прывілеяў. Статут складаўся з 13 раздзелаў і 244 артыкулаў. Пазней у яго ўнесены дапаўненні, у выніку колькасць артыкулаў павялічылася да 283. Вядомы пераклады Статута 1529 г. на лацінскую (1530) і польскую (1532) мовы.

Статут ВКЛ 1566 г. меў асноўнымі крыніцамі агульназемскія і абласныя прывілеі, Судзебнік 1468 г., Статут ВКЛ 1529 г. і некаторыя нормы звычайнага права; выкарыстоўваў таксама нормы царкоўнага (і каталіцкага, і праваслаўнага) права. У ім спалучаны тэарэтычныя распрацоўкі мясцовага права з практычнай дзейнасцю і тэарэтычнымі асновамі рымскага і заходнеўрапейскага права. Для падрыхтоўкі Статута ў 1551 г. меркавалася стварыць камісію з 10 чалавек (5 каталікоў, 5 праваслаўных), якую, магчыма ў іншым складзе, узначаліў канцлер Мікалай Радзівіл (Чорны). У асноўным была захавана структура Статута 1529 г. (367 артыкулаў выдання 1566 г. былі аб’яднаны ў 14 раздзелаў). Статут напісаны на беларускай мове, быў перакладзены на лацінскую і польскую мовы.

Статут ВКЛ 1588 г. грунтаваўся на нормах Статутаў 1529 і 1566 гг., соймавых пастановах 1566, 1569, 1571, 1573, 1578, 1580 і 1584 гг., прывілеях, пастановах павятовых соймакаў. Ён быў падрыхтаваны на высокім тэарэтычным узроўні кваліфікаванымі прававедамі пад кіраўніцтвам канцлера ВКЛ Астафія Валовіча, а заверша-

ны і зацверджаны пры спрыянні падканцлера Л. Сапегі. Статут 1588 г. падзелены на 14 раздзелаў, у якіх налічваецца 488 артыкулаў. У плане паліграфічнага афармлення былі выкарыстаны таксама ўзоры выданняў прававога характару, якія ўбачылі свет у суседняй Польшчы і некаторых іншых еўрапейскіх краінах, хоць, безумоўна, больш заўважным быў уплыў мясцовай кірылічнай рукапіснай традыцыі [9, с. 501–502].

Урэшце, быў і адваротны эфект: з’яўленне Статута ВКЛ 1588 г. істотна паўплывала на развіццё прававой і кніжнай культуры ў далейшым, прычым не толькі ў Беларусі, але і далёка за яе межамі. Так, напрыклад, Статут ВКЛ 1588 г. выкарыстоўваўся пры кадыфікацыі ў канцы XVI ст. прускага права, складанні Саборнага ўладжэння 1649 г. у Расіі. У заканадаўстве і судах Польшчы, Латвіі, Эстоніі ён ужываўся як дадатковая крыніца права. Статут 1588 г. быў галоўным пісьмовым зводам дзейнага права ва Украіне (у Кіеўскай, Падольскай і Валынскай губернях дзейнічаў да 1840 г.).

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Доўнар, Т. І.** Канстытуцыйная накіраванасць Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. / Т. І. Доўнар // Мат. IX Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў “Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі”, Мінск, 18–19 крас. 2013 г. / [склад. : Т. А. Сапега, А. А. Суша]. – Мінск, 2013. – С. 90–96; **Миклашевич, П. П.** Первый Конституционный акт в истории Беларуси: 420 лет Статуту Великого княжества Литовского / П. П. Миклашевич //

Право в современном белорусском обществе : сб. науч. тр. / Нац. центр законодат. и правовых исслед. Респ. Беларусь, Ин-т правовых исслед. ; редкол. : В. И. Семенов (гл. ред.) [и др.]. – Минск, 2009. – Вып. 4. – С. 48–64; **Мисаревич, В. Н.** Статуты ВКЛ 1529, 1566, 1588 гг. как основа для формирования и развития конституционного права (исторический аспект) / В. Н. Мисаревич // Конституционно-правовое регулирование общественных отношений в Республике Беларусь и других европейских государствах : сб. науч. ст. – Гродно : ГрГУ, 2011. – С. 63–66.

2. **Зернова, А. С.** Типография Мамоничей в Вильне (XVII век) / А. С. Зернова // Книга. Исследования и материалы. – Сб. 1. – М., 1959.

3. **Галенчанка, Г. Я.** Паліграфічныя асаблівасці Статута / Г. Я. Галенчанка // Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : тэксты, давед., камент. / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 570 с.

4. **400 лет русского книгопечатания, 1564–1964** : [в 2 т. / Академия наук СССР, Отделение истории ; редколлегия : М. П. Ким и др.]. – М. : Наука, 1964. – Т. 1.

5. **Пташицкий, С. Л.** К вопросу об изданиях и комментарии Литовского статута : историко-библиографическая справка / С. Л. Пташицкий. – СПб. : тип. С. А. Корнатовского, 1893 г.

6. **Кніга Беларусі (1517–1917)** = Книга Белоруссии (1517–1917) : зводны каталог / Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна, Беларуская Савецкая Энциклапедыя ; [склад. : Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч]. – Мінск : БелСЭ, 1986.

7. **Сліж, Н.** Асобнікі Статута 1588 г. як дадатковыя крыніцы права / Н. Сліж // Другі міжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусі : працоўныя матэрыялы. – Каўнас, 2013. – Т. 2.

8. **Статут Вялікага княства Літоўскага 1588** : тэксты, давед., камент. – Мінск : БелСЭ, 1989.

9. **Шматаў, В. Ф.** Мастацкае афармленне Статута / В. Ф. Шматаў // Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : тэксты, давед., камент. – Мінск : БелСЭ, 1989.